

A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája

A dokumentumok történeti szempontból történő gyűjtésének és regisztrálásának egyik legjellegzetesebb és legelterjedtebb szempontja az ún. patriotika. Ez azt jelenti, hogy egy-egy nemzet szemszögéből nézve látják és vizsgálják az elmúlt idők emlékeit, legyen az muzeális tárgy, levéltári irat vagy könyvtári dokumentum. Ez utóbbiakat világszerte általában négy kategóriában kezelik: nyelvi, területi, személyi és tartalmi. Ugyanezeknek a szempontoknak megfelelően folyik már alapítása óta a magyar nemzeti könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban a hungarika gyűjtése, valamint ezek bibliográfiai regisztrálása is.

Az elmúlt évtizedek során a hungarika fogalommal kapcsolatban egész sor elvi és gyakorlati probléma merült fel, amint ezt a könyvtári dokumentumok sokrétősége szinte szükségszerűen hozza magával. Az idők folyamán ezek tisztázására szükségesnek látszott az eddigi tapasztalatok összegezése és a problémákkal kapcsolatos elvi állásfoglalás. 1977-ben a kodifikálást egy erre a célra létrehozott alkalmi munkacsoport elvégezte az Országos Széchényi Könyvtárban, amelynek szövegét azután — némi módosításokkal — mind a könyvtár Vezetői Tanácsa, mind az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága jóváhagyta. (*A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai. (Hungarikum meghatározás.)* [Bp.] (1977.) OSzK. 11 l. [Soksz.]

Az utóbbi két évszázad során beállott jelentős változások miatt a hungarika meghatározás azonos szempontok érvényesítésével természetesen nem lehetséges a kezdetektől a mai napig. Az ez irányú vizsgálódások során három korszakhatár volt felismerhető: az első 1800, amely a nemzeti öntudat hazai ébredésének századfordulónyi pontossággal történő megjelölése, a második 1918, vagyis a korábban tartós államhatárok új megvonásának esztendeje, a harmadik 1945, azaz a mai Magyarország születésének éve. A fenti évszámokkal kijelölt négy korcsoport (a kezdetektől 1800-ig, 1801—1918, 1919—1944, 1945-től napjainkig) hungarika meghatározása egymás között számos, sok esetben jelentős eltérést mutat.

Az 1800. évvel záródó, legrégebbi időszak nem csupán a hazai történelmi fejlődés szempontjából képez egységet, de egyben pontosan fedi a régi nyomtatványoknak nemzetközileg is egyre általánosabban elismert korcsoportját. Ez az a századforduló, amely előtt a kiadványokat többségükben feudális viszonyok között kézzel, majd utána már a kapitalizmusban, ill. a szocializmusban géppel nyomtatták. A fentiek szerint tehát helyes a régi, hungarika nyomtatványok időhatárát is az 1800. záróévvel megvonni, amint ez még a hatvanas években az RMNy-vállalkozás elvi kérdéseinek tisztázása során megtörtént.

A régi hungarika dokumentumok bibliografizálása terén a múlt század utolsó negyedében — tehát viszonylag rendkívül rövid idő alatt — világviszonylatban is jelentős eredményt mondhat magáénak Magyarország. Szabó Károly és Petrik Géza publikációi e nyomtatványok jelentős kategóriáit vették számba, és az abba tartozó kiadányok ezreit regisztrálták. A *Régi Magyar Könyvtár* (RMK), Szabó Károly ma is joggal és tisztelettel megcsodált vállalkozása: a négy hungarika kategória közül az első három feltárását végezte el az 1711. záróévvél. Az első kötet (1879) a nyelvi, a második (1885) a területi, a harmadik pedig két részben (1896—1898), amelyet Szabó halála után már Hellebrant Árpád fejezett be, a szerzői hungarika máig is nélkülözhetetlen bibliográfiája. Petrik Géza *Magyarország bibliographiájának* négy kötete (1888—1892) pedig mind a négy hungarika kategóriát figyelembe vette, és az 1712—1860 közötti időkört tárta fel.

Így a századfordulóra csupán az 1712 előtti, tartalmi hungarika nyomtatványok regisztrálása hiányzott. Erre azóta sem vállalkozott senki sem. Szerencsére még sem maradt ez egészen fehér foltként, mert a nagy gyűjtő, Apponyi Sándor e század elején négy kötetben közreadta rendkívüli értékű és pontosan e kategóriába tartozó könyvtára nyomtatott katalógusát (*Hungarica*. München 1900—1927), amely gazdagságával szinte bibliográfiai értékkel is bír. Valóban kevés ország mondhat magáénak ilyen korán és viszonylag ilyen teljes retrospektív, nemzeti bibliográfiai rendszert, mint éppen hazánk.

Azonban az elmúlt száz év során a könyvgyűjteményeket mind itthon, mind külföldön egyre pontosabban és teljesebben tárták fel. Így egyre több és több olyan hungarika dokumentum kerül állandóan elő, amely Szabó, Petrik és Apponyi említett összeállításában nem szerepel. Különösen a nyelvi és területi hungarika volt az, ahol a kiegészítés igénye, majd megvalósítása jól érzékelhető. Már 1912-ben napvilágot látott Sztripszky Hiador *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—2. kötetéhez c. bibliográfiája*, amely mintegy három évtized szétszórtan publikált adatait foglalta össze. Jóval később, csak 1971-ben és a már időközben felismert 1800. záróév miatt a 18. századra korlátozva jelent meg a nyelvi és területi hungarika nyomtatványok kiegészítő bibliográfiája Petrik művéhez, mint annak ötödik kötete az OSZK gondozásában.

Ugyancsak a primérek tekintett, két első, hungarika kategória volt a tárgy a többi erőfeszítésnek a hatvanas évek elejétől kezdve. Ennek eredményeként jelent meg 1971-ben a *Régi Magyarországi nyomtatványok* címmel az MTA és az OSZK közös vállalkozásának eredményeként ugyancsak a nyelvi és a területi hungarika összeötvözésével a retrospektív, magyar nemzeti bibliográfia a korábbinál jóval igényesebb, újra történő feldolgozása az 1600. évvel bezárólag. Ennek folytatása, vagyis a 17. századi hazai, továbbá a külföldön megjelent magyar nyelvű nyomtatványoknak rendszeres feltárása az OSZK egyik munkacsoportjának immár állandó feladata. Elkészült már ennek során a második kötet (1601—1635) kézírata, míg a hátralevő évtizedek anyaga előreláthatólag még három további kötetet (1636—1660, 1661—1680 és 1681—1700) fog megtölteni.

Ugyancsak már évek óta folyik az OSZK-ban a további, rendszeres, kiegészítő anyaggyűjtés a 18. századi nyelvi és területi hungarika nyomtatványok körében, amelyről rövid ismertetés is napvilágot látott e folyóirat lapjain (1977. 285—286. l.). Itt is számolni lehet újabb adalékkötet (Petrik VII.) megjelen-

tetésével, amelyet az egész századra kiterjedő és minden korábbi feltárást felölelő összegezés követ majd.

Elmondható tehát, hogy a régi, hungarika nyomtatványok bibliografizálása területén az első két csoport (nyelvi és területi) feltárása jól kimunkált elvi alapokon a gyakorlatban is biztatóan halad előre, ha végeleges befejezéséhez még sok-sok évre is van szükség. Így tehát elérkezettnek tűnik az idő, hogy most már a harmadik és negyedik (személyi és tartalmi) hungarika kategória munkába vétele is szóba kerülhessen.

E két területen az előbbre jutást sokáig mindenekelőtt gyakorlati problémák nehezítették. Nyilvánvaló, hogy a rendelkezésre álló és viszonylag csekély erőknak szétforgácsolódásához vezetett volna, ha a nyelvi és területi hungarika új feltárási megindításával párhuzamosan további vállalkozások is elkezdődtek volna e területen. Most, hogy ilyen veszély már nem fenyeget, realissá vált annak lehetősége, hogy a régi, nyomtatott, hungarika dokumentumok további területei legyenek bevonhatók a kiegészítő, ill. újra történi bibliografizálásba.

A gondok következő forrása ezek után az elvi kérdések tisztázása volt. Az OSZK-ban legutóbb elkészített és a fentiekben már említett hungarika meghatározás e téren is rendkívül nagy segítséget nyújtott. Világossá vált, hogy mind a III. (személyi-intézményi), mind a IV. (tartalmi) hungarika több további alcsoportra tagolódik:

„Minden könyvtári dokumentum, amelynek szellemi létrehozásában — teljes egészében vagy legalább egy önálló részében — . . .

III. A. . . . Magyarországon született, illetve az alkotás idején itt megtelepedetten tevékenykedett személy közreműködött.

III. B. . . . Magyarországon tevékenykedett vagy magyar vonatkozásban illetékes testület (állami, egyházi stb. hatalommal felruházott személy) közreműködött.

III. C. . . . magyarországi jogi vagy természetes személy részére készült.

III. D. . . . fizikai létrejöttében magyarországi személy (vö. III. A.) közreműködött.

III. E. . . . magyarországi személy, testület (vö. III. A. és III. B.) tulajdonából származik.

IV. A. . . . tárgy a magyar nyelv (összehasonlító kontextusban is).

IV. B. . . . Magyarországnak vagy annak valamelyik területi egységének lakóit, testületeit vagy ezek bármely tevékenységét ismertetik.

IV. C. . . . magyarországi személy(ek), illetve testület(ek) (vö. III. A. és III. B.) ismertetésére, ábrázolására törekszik.”

Mindebből kiviláglik, hogy a hungarika kategóriák meglehetősen szerteágazó szempontok szerint tagolódnak. Ezért mind elméletben, mind gyakorlatban hiba lenne ezek valamennyiének bibliográfiai regisztrálását egyszerre és azonos módszer alapján megkísérteni. A két kategória közül a III. (személyi) és azon belül is annak első két csoportja, az ún. szerzői hungarika az, amelyet súlyosabbnak és vele szemben támasztott igényeknél fogva a többi megelőzve kell munkába venni. Ez a kategória lényegében megfelel az RMK. III-nak, amint az RMNy összevontan tartalmazza az RMK. I—II-t.

Itt kell rögtön leszögezni, hogy a fenti leszűkítés semmi esetre sem jelenti a többi (III. C—E. és IV. A—C.) csoport jelentőségének tudatos figyelmen kívül hagyását, azonban világosan kell látni, hogy a III—IV. kategória teljes feldolgozása együttesen mind elméletileg, mind gyakorlatilag elhibázott lenne. Az egymástól eltérő jellegű csoportok feldolgozásához ugyanis nyilván más és más módszer kell alkalmazni. Ráadásul az óriási, ma még szinte beláthatatlan mennyiség önmagában is megbénítaná az ilyen kísérleteket. Amint a

szerzői hungarika bibliográfiai regisztrálása majd ugyanolyan előrehaladott stádiumba kerül, ahol ma az RMNy-vállalkozás tart, akkor helyes, sőt szükséges is lesz a következő, az ún. tartalmi hungarika (III. C. és IV. A—C.) ügyét elővenni.

A régi, hungarika nyomtatványok bibliografizálásának következő lépcsője tehát a szerzői kategória kell hogy legyen. Bár ez, amint erről már szó esett, lényegében a Szabó-féle RMK. III. új feldolgozása, mégis számos rész kérdésben elvi problémák előzetes tisztázását tette szükségessé még a munkálatok megindítása előtt. Az OSZK már említett hungarika meghatározása ezek közül már igen sokat tisztázott, ami biztos kiindulást jelentett a továbbiakban. Mégis, hogy ne csupán elméleti okoskodásra, de gyakorlati tapasztalatokra is lehessen támaszkodni az újra és újra felmerülő részletproblémák megoldásában, „kísérleti nyúlként” egy sok szempontból is érdekes, a 16. században élt személy nyomtatásban megjelent műveinek regisztrálása szolgált. Bartholomaeus Georgievitsről van szó, aki a mohácsi csatavesztést követően került több évtizedes török rabságba, majd onnan megszökve Európa számos országát bejárta. Több művet írt a törökökről, amelyek 1544-től vagy két évszázadon át száznál is több kiadásban jelentek meg.

Már eme egyetlen személy tevékenységének áttekintése során is rengeteg olyan részletkérdés merült fel, amely tisztázásra szorult. Ugyanakkor az is világos, hogy bármilyen nagy és széles körű volt Georgievits munkásságának elterjedtsége, minden nehézség egyedül ebből és előre nem tisztázható. A kiadványok bibliográfiai feltárása során ugyanis mindig újra és újra napvilágra kerülnek olyan részletkérdések, amelyekre előzetesen, kizárólag spekulatív úton nem lehet gondolni, de nem ritkán ilyenek még hosszabb tapasztalat során sem merülnek fel. (Szolgáljon erre itt példának a csak részben magyar nyelvű nyomtatványok hungarikává történő minősítésénél először az RMNy második kötetének szerkesztése során előfordult eset. Christoph Lackner egyik latin nyelvű színművében, amelyet 1617-ben Frankfurtban nyomtattak (RMK. III. 1189), első látásra értelmetlennek tűnő sorok is láthatók. Kiderült, hogy ezek magyar nyelvűek, de a szavak betűit fordított sorrendben szedték, mert azok nem mindegyike tűrte volna különben a nyomdafestéket.)

A szerzői hungarika meghatározásának alapvető és egyben legjellemzőbb szempontja az, ha annak írója „Hungarus” volt, vagyis Magyarországon született. Ez természetesen nem vetíthető vissza a honfoglalás előtt születettekre: pl. az egykori Sabariában született, de különben a franciaországi Tours városáról elnevezett Szent Márton. Magyarország területét a hazai retrospektív nemzeti bibliográfia részére már az RMNy-munkálat megindulása során pontosan kijelölték, hiszen ez ott, a területi hungarika esetében elengedhetetlen előfeltétel volt.

A származási hely a feudális korszakban ugyanis rendkívül fontos szempont volt, és ennek helyét (ország, országrész, megye, város stb.) — különösen latinos formában — a művelt emberek jelentős része a nevében jelzős alakban (Hungarus, Transylvanus, Saladiensis, Budensis stb.) általában fel is tüntette. Ez a jelző többnyire mindenkit elkísért a haláláig, akár itthon tevékenykedett, akár külföldön, igazolva egyben a születési hely fontosságáról az előbbieken állítottakat.

Gond természetesen akad ezzel kapcsolatban is. Így a „Pannonius” megjelölés, amellyet a humanizmus hatására sokan és szívesen használtak (pl. Janus Pannonius), nem kizárólag a „Hungarus” szinonimája volt. A római

birodalom Pannonia tartományának ugyanis része volt a mai Bécs—Pozsony—Sopron-háromszög is. Ennek tudható be, hogy Bécs városa humanista név-alakjainak egyike, amelyet különösen a 16. század első felében használtak szívesen a kiadványokon a nyomdahely megjelölésére, Vienna Pannoniae volt. Ez tehát kis „csapda”, amitől óvakodni kell, nehogy ezzel egyes bécsiek és Bécs környékiek is akaratlanul Hungarusnak minősüljenek.

Ezzel szemben Hungarus az is, aki ezt vagy ennek szinonimáit használja neve mellett, de közelebbi születési helye valamelyik más (társ)országban (pl. Horvátország) volt. Ugyancsak hazai személynek tekintendők azoknak a családoknak tagjai is, akiket a hazai történeti és irodalomtörténeti szakirodalom magyarként tart számon (pl. Zrínyi). Miután itt esetleg bizonytalanságok is keletkezhetnek egymástól eltérő megítélések esetén, szükséges az ilyen családok neveiből következetesen vezetett jegyzéket összeállítani.

Közelebbi adatok hiányában Magyarországon születettnek, azaz Hungarusnak kell vélelmezni mindenkit, aki magyarul írt, vagy családi neve egyértelműen magyar (pl. Szabó), ill., aki anyanyelvének a magyart tekintette. (Ilyen pl. a fentiekben már említett Bartholomaeus Georgievits, aki délszláv neve és származása ellenére az általa írt magyar nyelvű szövegeket „in vernacula sua Hungarica” megjelöléssel közölte. — (*Magyar Könyvszemle* 1977. 375—381.)

A magyarországi születésű személyek valamennyi szellemi alkotása hungarikának minősül tekintet nélkül arra, hogy azt mely országban írták, vagy hol nyomtatták.

A szerzői hungarika következő, az előbbinél jóval szűkebb kategóriáját azok alkotják, akik külföldön születtek ugyan, de Magyarországon az alkotás idején megtelepedetten tevékenykedtek. Magyarországi hivatalukat ezek nevük után sokszor a munkájukon is feltüntették (pl. pastor Leutschovien-sis). E személyeknek tehát kizárólag csak a Magyarországon készített írásai tartoznak a szerzői hungarika fogalma alá, míg a korábbi vagy későbbi külföldi tartózkodásuk során létrejöttek nem. Teljes egészében kívül esnek a szerzői hungarika kategórián azoknak alkotásai, akik nem tartósan megtelepedetten, hanem csak mint átutazók vetették papírra Magyarországon pl. éppen itteni élményeiket.

Szerzői hungarikának minősülnek továbbá azok a művek, amelyek szellemi létrehozásában olyan természetes és jogi személyek (intézmények, testületek) működtek közre, akik hazai vonatkozásban illetékesek voltak. E munkák legjellegzetesebb csoportjai a jogi rendelkezések (pl. *Articuli diaetales Poseniensis*), valamint az egyházi szertartás- és énekeskönyvek (pl. *Missale Strigoniense, Ödenburgisches Gesangbuch*). De ide tartoznak azok az anonim munkák is, amelyek külföldön működött, magyar jellegű intézmények (pl. a Pázmány-féle bécsi kollégium, egyetemek magyar burzái) kiadványaként láttak napvilágot. Külföldi uralkodó nyomtatott rendelkezései csak akkor tartoznak a szerzői hungarika kategóriába, amennyiben ezekben kifejezetten mint magyar király intézkedett Magyarországgal kapcsolatos ügyekben. Önmagában az a körülmény, hogy valakinek a címei között magyarországi méltóság is szerepel, még senkit sem minősít „Hungarus”-nak.

Itt tisztázandó a levéltári jellegű nyomtatványok kérdése is. Amint ez már az RMNy-munkálatok során kiderült, a 18. század derekától egyre nagyobb számban készültek többnyire a belső ügyvitel számára ilyen kiadványok. Míg a 18. század derekáig ezek száma nem volt túl magas, Mária Terézia ural-

kodása során, majd az azt követő évtizedekben egyre több készült belőlük. Az impresszum —, de különösen a címlapnélküliség arra utal, hogy ezeket nem kívánták széles körben forgalomba hozni. Inkább olyan levéltári iratoknak tekinthetők tehát, amelyeket kézírásos másolás helyett — nyilván a szebb kivitel és a magasabb példányszám igénye miatt — kinyomtatnak. Ezért az 1751—1800 között az országos és helyi, világi és egyházi testületek, ill. azok tisztségviselői hivatalos ügyintézése során keletkezett iratok nyomtatott változatai, amennyiben azok címlap és impresszum (a nyomtatás helye, éve és nyomdása) nélkül jelentek meg, már az RMNy-vállalkozás során kizárásra kerültek. Ezzel a szükségszerű önkorlátozással élni kell a szerzői hungarika bibliografizálásánál is.

Az eddigiekben a hungarika szerzők fogalma került tisztázásra. Ezek három csoportja tehát: a hazai születésű személyek, a Magyarországon tartósan megtelepedettek, valamint a hazánkban illetékes, ill. külföldi magyar testületek. A továbbiakban pontosabbá kell tenni a fentiekkel kapcsolatban a „szellemi közreműködés” értelmét, hiszen ez nyilván többféle és sokrétű tevékenység gyűjtőkifejezése. Mindenekelőtt ebből egyértelműen kirekesztendő a dokumentumoknak kizárólag fizikai létrejöttében (nyomdászok, könyvkötők stb.) részt vevők. A szellemi közreműködésnek három lényeges kategóriája különböztethető meg: a szerző, a részlet írója és a közreműködő. Ezek mindegyike további alcsoportokra tagolódik:

A szerző mindenekelőtt a mű írója (több alkotó esetén társszerzője), továbbá a folyóirat szerkesztője is, hiszen a 18. században e periodikumok szövegezése még szinte teljes egészében rájuk hárult. Ide sorolandók a felsőfokú oktatási intézmények magasabb fokozatot adó vizsgáztatói (praeses) is, akik a kinyomtatásra került és a vizsgázó által megvédendő tételeket akkoriban általában maguk dolgozták ki.

A részlet írója a gyűjteményes munka egyes részművének, valamint a folyóirat cikkének szerzője továbbá az irodalmi adalék (előszó, üdvözlés, alkalmi köszöntés stb.) írója, valamint a kommentár alkotója.

A közreműködés egyéb formái különösen sokrétűek lehetnek. Ide tartozik: az átdolgozó, aki valamely szöveget átalakít (rövidít, bővít, ill. több szöveget összeötövez), a szöveg közreadója, akinek nem célja a változtatás (sajtó alá rendez, válogat stb.) a vizsgázó (disszerens, respondens), a fordító és végül az illusztrátor.

Hátra van még annak tisztázása, hogy a fentiekben meghatározott Hungarus-szerzőknek a most körvonalazott szellemi közreműködésével 1801 előtt nyomtatásban megjelent alkotása mikor tekintendő „önálló résznek”, amely tehát a bibliográfiai regisztrálásnak harmadik és utolsó feltétele. Ehhez elég akár csak egyetlen disztichon is, ha az a kiadványon belül a többitől tartalmilag és formailag elkülönül. Áll ez arra az esetre is, ha az önálló résznek tekinthető alkotás — akár egészében, vagy csak részben — elkülöníthető módon beépült egy másik szerző művébe (pl. a törökökről szóló értekezés függelékét képező török szójegyzéket más, idegen szerző saját munkájába emelte át). Nem szükséges, hogy a Hungarus szellemi közreműködése a szövegben név szerint is feltüntetést nyerjen, elég ha az más forrásból (pl. szövegösszevetés, szakirodalom) megnyugtatóan megállapítható. Ha azonban az elkülönítés szándéka nem ismerhető fel, ill. az csupán önállóan töredékét képezi az eredeti alkotásnak (pl. egy külföldi idéz egy Hungarustól), úgy ez esetben a nyomtatvány már nem tekinthető szerzői hungarikának.

A dokumentumok akkor is szerzői hungarikának minősülnek, ha azok szellemi létrehozásában többen is részt vettek, ill. a feladatot másokkal megosztva végezték, feltéve, hogy legalább egyetlen, önálló részében Hungarus is közreműködött. Ez érvényes az olyan közjogi megállapodásokra is (pl. békeszerződés), ahol az egyik fél Magyarország. Ha azonban a külföldi, nem magyar jellegű tanintézetben a kollektív szerzők (pl. nomina offerentium) csoportjában csupán néhány, az összlétszám egyharmadánál kevesebb Hungarus akad, úgy ezt nem lehet szerzői hungarikának tekinteni.

A Hungarus szellemi közreműködő(k) részvételével keletkezett művek minden más nyelvre történt fordítása természetesen ugyancsak szerzői hungarika. Ha valamelyik nyomtatvány a hungarika meghatározás több kategóriájába is sorolható, bibliográfiailag csak egyetlen, az I—IV. kategória (nyelv, terület, személy és tartalom) közül a legkisebb sorszámú hungarika-csoportban kerül regisztrálásra. Így nem a szerzői hungarika (III.), hanem a nyelvi (I.), ill. területi (II.) kategóriába tartoznak tehát a Hungarus szerzőknek részben vagy egészben magyar nyelvű, ill. hazai megjelentetésű kiadványai.

Az elvi és gyakorlati problémák előzetes tisztázása után, amennyire ez csak lehetséges, végig kell gondolni és ki kell alakítani a régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliografizálásának munkamódszerét. A feladat szervezett megoldásának három fő munkafázisa: az adatgyűjtés, a feldolgozás és a feltárás.

Az adatgyűjtés szempontjait a fentiekben előadottak lényegében kijelölték. A tényleges munka végrehajtása során a legelső feladat a szerzői hungarika (személyi és intézményi) névjegyzékének elkészítése, hiszen ez képezi minden további munka alapját. Betűrendes cédulakatalógus formájában alakítható ez ki legjobban, amely az összes Hungarusnak minősülő jogi vagy természetes személy adatait tartalmazza, aki valamilyen 1801 előtt készült nyomtatvány szellemi létrehozásában közreműködött. Az esetleges tévedések elkerülése végett ez a nyilvántartás tartalmazza majd azoknak a Hungarus szerzőknek adatait is, akik csak magyarul írtak (I. hung. kat.), vagy akiknek művei kizárólag Magyarországon láttak napvilágot (II. hung. kat.). Túlnyomó részét azonban mégis csak az idegen nyelven és külföldön publikálók, vagyis a szerzői hungarika kategóriába (III. A. és III. B.) tartozók fogják kitenni. Így megfelelő öszkép áll majd rendelkezésre, hiszen sok olyan személy van, akinek az írásai nem csupán egy, de két vagy akár három hungarika kategóriába is tartoznak.

E nyilvántartás feladata, hogy egységes rendben áttekinthetővé váljanak a szóban forgó személyek legfontosabb és legjellemzőbb adatai. Vigyázni kell ugyanis, hogy ugyanaz a személy — az esetleg eltérő névformái (nyelvi, alaki vagy írásváltozat) ellenére is — csak egyetlenként szerepeljen. Ugyanakkor természetesen törekedni kell arra is, hogy az azonos nevű, de mégis különböző személyek egymástól biztonságosan elkülönüljenek.

Mindezek megvalósítása érdekében elengedhetetlenül szükséges az ún. egységesített névalak kijelölése, míg az ettől eltérő és az eredeti dokumentumokban, ill. a szakirodalomban előforduló összes többi formáról külön-külön utaló készül a forrás feltüntetésével (pl. Kovács István (Színnyei V. 555.) — Kovács István). Az egységesített névalak kijelölése a legfontosabb és mértékadó források értékelő sorrend szerinti alkalmazásával történik (pl. eltérő névformák esetében az új magyar irodalomtörténet által használt és nem a Színnyei-féle). Kialakítandónak tűnik bizonyos szabályzat is, hogy forrás hiányá-

ban, ill. ellentmondásos gyakorlat esetén (pl. a kettős nevek) következetes állásfoglalásra kerülhessen sor. Megfontolandó, hogy az eltérő névalakok megkülönböztetése milyen mélységig történjék. Helyesnek látszik az I és J, ill. az U és V betűket — mindenekelőtt a korábbi századok bizonytalan ortográfiai gyakorlata miatt — az eredeti nyomtatványokból nem betűhíven, hanem a kiejtésnek megfelelő alakban rögzíteni.

Éppen a megnyugtató azonosítás végett az egységesített névalaknál — az eltérő névformák összesítésén kívül — szepel itt még a születési hely (világosan megkülönböztetve a hazait a külfölditől) és az év, valamint a halálozás ideje, továbbá, hogy milyen beosztásban tevékenykedett az illető. Külföldi születésűeknél ebből csak a magyarországi hivataluk kerül regisztrálásra, de annak időkorével együtt. Ha munkaköréből több is ismeretes, úgy a legmagasabb méltóság (pl. püspök) feltüntetése is elégséges ezen a helyen. (Pl. Kovács István; Gyöngyös 1666—1699; Kassa 1697-től kamarai titkár — Müller, Johann; Leipzig 1555—1599; Lócse 1590—1592 ev. lelkész.) Ugyanebben a nyilvántartásban, de külön betűrendben kerülnek regisztrálásra a személynevekhez nem köthető és szerzői hungarikát létrehozó intézmények. Egységesített névalakjuk meghatározásához az OSZK címfelvételezésének a testületi szerzőkre vonatkozó gyakorlata legyen a mértékadó.

E nyilvántartáshoz szilárd alapul szolgál Szinyei József hatalmas biobibliográfiája. Az ebben regisztrált több mint ötezer Hungarus, akiknek tevékenysége 1801 előtt kezdődött, jó kiindulópontot nyújt a további kiegészítésekhez. De más, hasonló, külföldi összeállítások is nemegyszer igen nagy mennyiségű és sokszor forrásértékű adatokat tartalmaznak. Szolgáljon erre például a Sommervogel-féle jezsuita biobibliográfia, amely mintegy ezer Hungarusról ad számot.

A gyakorlati adatgyűjtés alapjául a fenti szerzői hungarika nyilvántartás adataiból — kivéve az utalók forrásait — összeállítandó névjegyzék szolgál majd, amely belső használatra kerülne sokszorosításra. Ez a jegyzék véglegesen természetesen soha le nem zárható, hiszen állandó kiegészítéseket és javításokat igényel majd, ami újabb és újabb listák összeállítását és sokszorosítását fogja szükségessé tenni, de nyilván a későbbiekben egyre szűkebb terjedelemben, ill. ritkább időközökben. Ha a jegyzékek száma majd megnő, úgy kumulálással kell egyszerűsíteni ezeknek különben egyre nehezebbé váló használatán.

Az így összeállított listák nyújtják majd a bázist ahhoz, hogy a betűrendre épülő forrásokban (bibliográfiák, biográfiák, katalógusok) szerzői hungarika után lehessen kutatni. Természetesen a kiegészítő jegyzékekben szereplő nevek visszakeresése forrásonként újabb és újabb feladatot jelent. Ezért szükséges pontosan vezetni, hogy pl. melyik gyűjtemény melyik részlegében melyik lista adatait ellenőrizték már. Gondosan kell vigyázni, hogy egy-egy jegyzék teljes névállománya az összes munkafázison átessen, de ugyanakkor arra is, hogy csak egyszer!

Az adatgyűjtés forrásai igen sokrétűek, amelyek közül a legmegbízhatóbb egyedül maguk az eredeti nyomtatványok, amelyeket nemcsak könyvtárak, de levéltárak és múzeumok is őriznek. A legfontosabb lelőhelyek a hazai gyűjtemények, hiszen a regisztrálásra kerülő szerzői hungarika legnagyobb sűrűségben ezekben található. Csaknem azonos a helyzet a történelmi Magyarország más területein (Szlovákia, Erdély, Vajdaság, Burgenland). A többi külföldi gyűjtemény közül egyrészt a közvetlen szomszédságban (Bécs, Krakkó

stb.) levők, másrészt a legjobban feltárt és jelentős könyvtárak (pl. British Library, Göttingen) állománya vizsgálendő át. Történhet ez részben a már valamilyen formában publikált katalógusok itthoni átnézésével, részben a publikálatlan nyilvántartásokban helyszíni kutatással. Az RMNy-nyel szemben, ahol a legfontosabb szempont a nyomdahely volt, a szerzői hungarikát a könyvtárakban általában viszonylag könnyebb kikeresni, hiszen a katalógizálás alapja többnyire a szerző neve.

Természetesen a már említett másodlagos forrásokra is támaszkodni kell, amilyenek a bibliográfiák és biográfiák. Ezek közül messze kimagaslik, és 1711. évvel bezárólag rendkívül biztos bázist nyújt a munkálathoz a szerzői hungarika speciális bibliográfiája, a Szabó-féle RMK. III. 4831 tétele. Az 1712—1800 közötti korszak anyagát viszont még előbb ki kell bontani Petriknek az 1712—1860 időszakot felölelő kézikönyvének négy kötetéből. Az alapvető, hazai, tudományos folyóiratok átnézése is fontos további eszköze az adatgyűjtésnek. Sőt bizonyos esetekben és erős korlátok között elképzelhető még a potenciális szerzők, ill. nyomtatványok kikövetkeztetése is. Így pl. egy-egy egyetemen magasabb fokozatot elnyert hazai diákok névsora alapul szolgálhat arra, hogy a feltételezhetően nyomtatásban is megjelent vizsgatételükre rá lehessen bukkanni.

A feldolgozáshoz a már tárgyalt névjegyzéken kívül a szerzői hungarika nyomtatványok nyilvántartása szükséges, amelyet szintén az egységesített névalak szerint kell vezetni. Szerkezete egy-egy személyen belül a szellemi közreműködésnek a fentiekben már részletezett csoportjaihoz (pl. folyóirat-szerkesztő, kommentátor, fordító) igazodik. Mindegyiken belül még megkülönböztetendő, hogy a munkát önállóan vagy társal (ill. társakkal) végezte. Minden önálló bibliográfiai egység (kiadás) külön-külön lapon kerül regisztrálásra, amelyre rávezetésre kerül az illető nyomtatványra vonatkozó minden adat. Az első ezek közül az egyértelmű és biztonságos azonosításhoz elengedhetetlenül szükséges rövid leírás: cím, kiadásjelzés, impressumadatok, terjedelem és rétt. A bibliográfiai hivatkozások követik ezt, amelyek sorrendjét és körét külön szabállyal kell meghatározni. A legvégén áll a nyomtatvány példányainak regisztrálása a gyűjtemény és azon belül az egyedi jelzet feltüntetésével.

A fentiekben vázolt adatgyűjtés és -feldolgozás során rendezetten áttekinthetővé tett bibliográfiai feltárás egy része belső nyilvántartás formájában lesz használható. Ugyanis aligha gondolhat valaki is például arra, hogy a nagyobb példányszámban (több tucat vagy akár száznál is több) fennmaradt nyomtatványok összes lelőhelye publikálásra kerüljön, ami értelmetlen lenne. A cél végül a viszonylag teljesnek mondható, leginkább kielélt feltárásnak publikációkban történő közreadása. Itt két lépcsőt lehet megkülönböztetni: az első a feltárást megkönnyítő, előkészítő publikációk, a második maga a főkiadvány.

Az előkészítő kiadványok lényegében a még együttesen nem publikált, de már rendelkezésre álló, szerzői hungarika mintegy előzetes összegezése lenne. Elsősorban az RMK. III-ban nem szereplő és azóta (pl. a *Magyar Könyvszemlében*) ismertetett, ill. más forrásból regisztrált, 1712 előtti nyomtatványokról megjelentetendő „Adalékok” közreadása lenne szükséges. Az eddigi, előzetes adatok szerint az ilyen kiadványok száma — jöllehet a szervezett munkálatok ezzel kapcsolatban még meg sem indultak — már most meghaladja az ezret. A leírás rövidített formában és lehetőleg példány alapján történék az iro-

dalmi hivatkozások, ill. a példány(ok) lelőhelyének feltüntetésével. Amint Sztripszky kötete az RMK. I—II., ez a tervezett kiadvány az RMK. III. adalékait összegezné mutatókkal ellátott, jól áttekinthető formában. Ennek közreadása után a továbbiakban a *Magyar Könyvszemle* „Magyar Könyvesház” elnevezésű régi rovatban lehetne — a sok évtizedes hagyományhoz visszatérve — folyamatosan publikálni az újabb kiegészítéseket, ahogy ez az 1712 előtti RMNy-tételek esetében már történik.

Az 1712—1800 közötti szerzői hungarika előzetes összefoglalására két megoldás is kínálkozik. Az első ugyanolyan „Adalékok” közreadása lenne a Petrik I—IV. kötetben nem szereplő nyomtatványokról, amelynek körvonalazása a RMK. III. kapcsán az előző bekezdésben történt. Tekintettel arra, hogy a Petrik-féle I—IV. kötetek mind időben (pl. a tételeknek több mint a fele a 19. századból való), mind gyűjtőkörben (nem csupán a szerzői, de az összes többi hungarika kategóriát is felöleli) meglehetősen sokrétű anyagot tartalmaz, talán nem lenne helytelen — második megoldásként felvetve —, hogy az új kiadvány nem csupán az említett adalékokat, de a Petrikben a többi, más jellegű tétellel elkeverve szereplő, külföldön nyomtatott, régi, szerzői hungarikát is, összesített formában tartalmazná.

Mindkét kiadvány jelentősen segítené nemcsak a vállalkozás belső munkáját, továbbá az eddigi ismeretek jó áttekinthetőségét, de nyilván felkeltene másokban is a régi szerzői hungarika iránti érdeklődést, ami bizonyosan további, korábbi ismeretlen nyomtatványok felkutatásához, ill. felismeréséhez vezet majd. A végső cél azonban a fő kiadvány, az 1801 előtt külföldön nyomtatott és nem magyar nyelvű, szerzői hungarika bibliográfiájának közreadása, ami lényegében tehát az RMK. III-nak 1801-ig kibővített új kiadása lenne.

Az eddig előadott tervezetet 1978 májusában és júniusában előbb az OSZK illetékes testületeiben, majd az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságában megtárgyalták, és azt jóváhagyták. A munka elvégzésére az OSZK RMNy Bibliográfiai Csoportja kapott megbízást, amely ehhez előreláthatólag 1979 elejével fog hozzá. Természetesen ez a vállalkozás is, akárcsak a vele párhuzamosan haladó RMNy-munkákat, rendkívül időigényes feladat, amelynek befejezése csak hosszú távlatban várható. Bizonyosra vehető, hogy a nagyszabásúnak ígérkező vállalkozás során igen sok, a magyarországi tudományok története szempontjából jelentős, nyomtatott dokumentum fog napfényre kerülni, amely korábban egyáltalában nem vagy csak hallomásból volt ismeretes. Erre ígéretes példákkal szolgálnak Pázmány Péter korai vizsgatételei, amelyek éppen legutóbb nyertek publikálást e folyóirat lapjain (1978. 187—192. 1.)

GEDEON BORSA

Bibliographie der Druckwerke altungarischer Autoren

Die Nationalbibliographien teilen sich meistens in vier Kategorien: nach Sprache, nach Gebiet, nach Verfasser und nach Inhalt. Auch die Druckwerke selbst kann man für „alt” und für „neu” halten, dabei liegt die Grenze allgemein an der Jahreswende 1800/1801. Die ungarische retrospektive Nationalbibliographie der alten Drucke galt schon am Anfang des 20. Jahrhunderts als auffallend komplett: die Bibliographien von Szabó und Petrik, bzw. der mustergültige Katalog von Apponyi gaben ein ziemlich klares Bild auf allen diesen vier Gebieten.

In den letzten Jahrzehnten wurde die Notwendigkeit der Ergänzungen, bzw. der Neubearbeitungen von allen diesen Kategorien immer deutlicher erkannt. So läuft nun schon ein Programm unter der Benennung RMNy (*Régi Magyar Nyomtatványok, Altungarländische Druckwerke*), das die sprachlichen und territorialen Hungarica vor 1801 neu bearbeitet. Der erste Band bis 1601 ist im Jahre 1971 erschienen, Bd. II. mit der Periode 1601–1635 wurde schon in Druck gegeben.

Der Artikel schildert die prinzipiellen und praktischen Gesichtspunkte der nächsten Gruppe, die nun unter Neubearbeitung gezogen sein wird: die Druckwerke altungarischer Verfasser. Zu dieser Kategorie gehören alle Leute, die auf dem Gebiet des historischen Ungarns geboren wurde, ferner die Werke von ausländischen Personen, die in Ungarn ansässig waren, schliesslich die Publikationen von Institutionen, die für Ungarn zuständig waren. Auch der Begriff „geistiger Mitwirkung“, eine verallgemeinernde Formulierung der Verfasserschaft, wurde mit seinen vielen Untergruppen (Autor, Verfasser literarischer Beiträge, Kommentator, Übersetzer usw.) bestimmt. Wenn so eine Tätigkeit von einem altungarischen Verfasser in einem Druckwerk vor 1801 als selbständiger Teil zu erkennen ist, gehört es in die dritte, sog. Verfasserkategorie der retrospektiven ungarischen Nationalbibliographie.

Die praktische Bearbeitung dieser Gruppe beginnt die Ungarische Nationalbibliothek Széchényi ab Anfang 1979. Es wird zuerst eine Liste der in Frage kommenden und schon bekannten Personen zusammengestellt (etwa 5000 Personen), die später mit den neuen Angaben laufend ergänzt wird. Es ist geplant die nun schon vorhandenen neuen Angaben zur Bibliographie von Szabó (vor 1712: über 1000 zu 4831), bzw. von Petrik (aus der Periode 1712–1800) als Preprint zu veröffentlichen. Das Endziel ist jedoch eine neue, zusammenfassende Bibliographie aller Druckwerke altungarischen Autoren, die sich aber durch eine Arbeit von vielen-vielen Jahren verwirklichen lässt.